

141

सिद्धांत चन्द्रिका वृत्ति.

1

(५०८)

१

ॐ श्रीगणेशाय नमः पुराणपुस्तकंध्यात्वा नत्वा चार्द्धनृनायकम् सिद्धान्तचंद्रिकां चर्करीमितरामद्वयं शिव
 द्धारत्नपयोनिधौ खरतराम्राये जगत्पूज्यके श्रीभट्टारकसंपदंगुणगणेः स्तुत्यां धरन्मुण्यवान् पुञ्जश्री
 जिनभक्ति सूरिरधिपो वर्वर्त्तिविद्यानिधिः सोपंशीतकरायते च यशसा रायते ते जहार श्रीकीर्तिरत्नसू
 र्यहोपतीन्द्राभूतराजतः श्रीमत्सुमतिरंगाख्यः पावकः प्रवरस्तः ३ श्रीपाठकाः श्रीसुखलाभसंसा
 जाग्रत्प्रधावाविलसत्प्रतिज्ञाः । तस्मिन् व्यवर्त्तः कृतिराजिधुर्याः श्रीपाठकाः पाठकवारणं द्वाः ४
 श्रीभागवद्रागणिसंप्रवर्त्ताः संवेगरंगानिमग्नगात्राः श्रीभक्तिपूर्वविनयं हि पेषां त्वन्ना मध्येपंगु
 र्वावदन्ति ५ तेषां हितेषां विनयप्रधानोऽनवद्याविद्याभ्यसनैकतानः प्राज्ञः सदानन्दगणिः सुशि
 ष्यः सुबोधिनीं संविदधाति । वृत्तिमूढग्रंथादौ ग्रंथमध्यग्रंथांते च मंगलमाचरणमिति शिष्टाचा
 रस्तत्र मंगलं त्रिविधम् आशिर्वादात्मकं नमस्कारात्मकं वस्तुनिर्देशात्मकं चेति अथग्रंथा
 ष्ठग्रंथकर्त्तारामाश्रमोन्मत्कारात्मकं मंगलं श्रीव्याप्रीदायै निवेद्याति नमस्तस्य महेष्टानमस्तं बुधापतं
 जलेः बाणो प्रणीतस्तत्राणं कुर्वे सिद्धांतचंद्रिकाम् अहं सिद्धांतचंद्रिकां कुर्वे प्रणामेन प्रामोऽर्थः सिद्धान्तः
 त्वेधूणास्त्रादावर्त्तयत्यर्थो दत्तेः सिद्धो निष्पन्नो तो निष्पद्यो त्रेति सिद्धांतः सिद्धांतै चंद्रिके वचंद्रिकाणा

सि० च०

४

2

योर्न षष्ठ्यवति षष्ठ्यर्थं सुपोनः स्यादीनां तु सस्यनलिटसु लिटसुः तौर्लिलः तवर्गस्य लकारे परे लकारः
 तल्लुनाति भावांस्त्रिवति श्रुतसिक्काननुनासिकत्वेन ध्यायवला तत्र नकारस्यानुनासिको लकारः उदः
 स्यात्संभोः सलोपः उन्धाने उतेभनं नसकच्छते नांतस्यपदस्यावेपरे च्छते प्रागागमो भवति राजेश्चित्रे
 भवांस्तनोति श्रवणरेकिं तनत्सरुः न प्रस्यैशानः प्रशान्तनोति शेषगवा नांतस्यपदस्यावेपरे सेवा
 वाचवगागमो भवति भवच्छूरः भवाच्चूरः भवाश्चूरः श्रवणरेकिं भवांश्चोतति ह्येदृखादि स्वरे
 उकारणकारनकाराः द्रुखादितरादिरर्भति स्वरे परे पदांते च पुत्यङ्गिबं तु गणाहः राजलिहः प्राडात्ते
 पदांते किं परमदण्डिमौ धः द्रुखात्परः धः कारो द्विर्भवति त्वसे च पाऊसानां ऊसानां त्वसे परे च पाभव
 ति तवच्छत्र दीर्घात् दीर्घाति पदांता दीर्घाच्च लक्ष्मीच्छया श्रौडः माडुभ्यानित्ये आच्छादयति मा
 च्छिदत् पुंसोऽवपरे त्वये स यो तस्य लोपोनः पुंसैकस्को किलः पुंसुत्र श्रवणरेकिं पुंस्तीरः त्वये किं पुं
 दासः त्वया धगतौ वा पुंसत्वात् पुंस्यात् मोनुत्वारः नकारस्यानुत्वारो भवति ऊसे हकारे च परे पयो
 सि पुंभ्यास्त्वनड्वात् अपदांते किं वृत्तनवादि ऊसे किं तन्यते पमाययेत्यर्थो श्रुपदांते वर्तमानं राभ०
 पदांते हसे तं हसति पटं वृथा पदांते किं गम्यते हसे किं किं तत्र तत्रापदांते ऊसे नस्य नस्य चापदां
 ते वर्तमानास्यानुत्वारो भवति १०

रन्तो नतस्यापि वापर्यायैः पुनः देवदत्त देवदातः देवदत्तर गुणे किं वकारदकारस्य नामान्तरं अन्तः
 किं कस्मिः इति प्रकृतिभावः चपा अवेजवाः पदांते वर्तमाना अप्याजवा भवन्ति अवेपरे व
 उत्र वाग्यथा जमेजमावा यदांते वर्तमाना अप्याजमेपरे जमावा भवन्ति वरुममः वडुममः वाडुमधुरा
 प्रत्यये जमेजमस्यापि तित्यं जमो भवन्ति तदवये तननये चित्तात्रे चपाच्छः शः चपादुत्तरस्य शकारस्यो
 वा भवत्यवेवरे वाकुक्षुरः वाकुक्षूरः अवेकिं आकज्ज्योतति होजभाः चपादुत्तरस्य हकारस्य जमावा
 भवन्ति यद्वर्गज्ज्योतति हर्गज्ज्योतति तद्विः तद्विः वाग्धरिः वाग्धरिः अधारः अधारः अ
 जलो अजलो वडुलानि वडुलानि लोः अमिः अमिः सकारतवर्गयोः सकारतवर्गयोः सकारतवर्गयोः सकारतवर्गयोः
 जोस्तः उदित्यमाना पुनिति हिंस्यमाना योतेत्यासां स्येयवा क्रममिति वाच्यं कज्ज्यरति कज्ज्यरति कज्ज्यरति कज्ज्यरति
 द्यति नष्टात् शक्यत्वरस्य तवर्गस्य चतुर्वर्गं भवति पुष्पः विष्पः युतिः युतिः कारतवर्गयोः सकारतवर्गयोः सकारतवर्गयोः सकारतवर्गयोः
 योगेष्वकारतवर्गो भवतः कष्यथः तदिकते नष्टि वकारेपरे तवर्गस्य नैव भवति भवान्नष्टः टोरन्त्यात्
 यदांते वर्तमाना हवर्गो त्यरस्य लोः दुत्वेन भवति धरानरः वडुनरः वटसीदंति वटसीदंति नवतिनग
 दिनिर्देशेन क्रियाणो कार्यवर्गो नरेण च वदित्यदुर्वचोद्वयं
 लोः अमिः अमिः वसुवर्गं तस्मिन्ति निदिष्टं हवस्य तस्मिन्ति

विधिमानस्य सुवतिरेषा
 सुसंसेदं

3

यमापिवसनायासेनदयतीत्यर्थः यथासेयथाशब्दस्यद्वित्वंकीर्तितंनभवति यथासमितिदीप्यायामव्य-
 यीभावः यथासेनामीयञ्जालीपंतयथास यथायथाः तातयथासभावमित्यर्थः यथासीयेतिवाहुंहुंरस्य
 मयादावचनव्युक्तमरण्यतपात्रप्रयोगाप्रिव्यक्तिसुदिशद्वयद्वित्वंनचनपूर्वपदस्याप्रभावेऽतरेतरप
 दस्यनपुक्तत्वेचनिपात्यतेतत्ररहस्यंहुंदशब्दस्यवाच्य इतरेविषयभूताः हुंहुंमृत्पतेरहस्यमित्यर्थः
 मयादायिष्यत्यनतिक्रमः आचतुरंहीमेपशवोहुंहुंमिषुनायंतेमातापुत्रेणमिषुनगहृतिवेत्रेणपीति
 मयादायः व्युक्तमरण्यगवस्थानंहुंहुंव्युक्ताः दिवर्गः संवेद्येनपृथगवस्थिताः हुंहुंयत्तपात्र
 एणप्रपुनक्तिहुंहुंसंकर्षणवासुदेवैः क्रमिव्यक्तौसाहचर्येणेत्यर्थः चार्थंहुंहुंरतिनिपानासुंस्त्वमपि
 रेवानिपात्याकत्यादयः कासंख्यायेकांतेकतिः यतिः ततिः देविसकृत्तेभवः दविकः शिंशयायाः विकारः
 एणप्यरुत्यैहः स्रपदात्पृहः दीर्घसत्रेभवः दीर्घसत्रमेयसिभवः प्रायसः ॥ इतिश्रीरामाश्रमाचार्यवि
 चितायामिदंनचंद्रिकायेपूर्वार्द्धसमाप्तम् शुभंभूयात् ॥ श्रीरामायनमः श्रीमतेरामानुजायनमः
 पूर्वप्रणसंदेहोऽग्रेयंसेकमेवचउतरेकलव्याधिर्इरान्ध्यासुखसंदा यश्रमेमृष्टनभुक्तेचवयव्येस
 मलद्वणंदहिरेव्याधितंहानिनैरित्यासुखसंप्रदाश्रमाकासेसर्वसंधारं पातालेमायुवर्धनरातानिदसही
 कानिआत्माहिकामहाभूयः ॥ इतिहिककिविचारः ॥ श्रीरामश्रीरामश्रीरामश्रीरामश्रीरामश्रीरामायनमः

तेषां भूतानां चोद्योतयितुं हि रक्त राकशे बहुव्रीहिवत् तेन विभक्तितो पः पुंवद्भावात् राकैक म
द्वारे राकैक याक्ता इत्या इह सर्वे भागे पुंवद्भावाद् वगदे विशेषः पदविभागोऽवंग्रहः राक इत्येक याक्ता
इत्यादि विशेषः राकैक स्मैदेदि यो ज्ञायो द्योत्या यो दे सो बहुव्रीहिवत् गतगतः विरहात्पीडु मास्ये यमुक्तिः ग
तगता सादृश्ये हो ये गुणवचनस्य द्वे सा बहुव्रीहिवत् षड् षट् षट् षट् षट् षट् सट् सट् सट् सट् सट् सट् इत्यट् इति याव
त गुरो य सत्रं नद्रव्यवाचिनः केचन गुरो वाचिनः श्रद्धां ह्येते श्रुक् श्रुक् पट् श्रुक् श्रुक् स पंक्तनुक्रमे द्यो
त्ये दे मृते मृते स्थूले वृत्तः संभ्रमेण प्रवृत्ता वने कदा प्रयो सर्थः सर्थः बुध्य स सर्थः सर्थः क्रिया समभि
हारे दलुनी हिलुनी हि इत्ये वा यं लु नाति कर्म व्यति हारे सर्वे दे दे वा दितं समासञ्च वृत्तं वृत्तं गद
ण दल्य पर यो न समासवत् इतर ण स्पृ नि तं समासवत् समासवद्भावे पूर्व पदस्था वा विभक्तेः सिरा दे
णो वाच्यः अन्ये न्य विप्रान मंति अन्येऽन्ये अन्येऽन्यान् अन्ये न्ये न कृते अन्ये न्ये दत भित्त्वादि अन्ये
न्ये वा पुष्करै रराम संते इति माद्यः रावं परस्परं वा च स्मृत्यादित्वा सिः इतरेतरं इतरेतरे ऐत्यादि स्मृतिपुस
कयो रूत र पदस्थायाः विभक्ते रासभावाच्च अन्ये न्या म न्ये न्य परस्परं परस्परं इतरेतरे तै रमितरेतरं वा
र मे वृत्त एण कुले वा भोजयतः दल द्वयेऽप्यावभावाः क्लीबे सुविरहः स्ममेः समासे षेर लु कचेति सिद्धु वा
लकात्रये मृकृद् द्विप्रिय सुखयोर्वदितं प्रियप्रियेण ददाति प्रियेण वा सुखसुखेन नैः ददाति सुखेन वा मृत्तिप्रि